

УДК: 94(=163.41)

ISSN 2217-5687

СРПСКЕ СТУДИЈЕ SERBIAN STUDIES

Књ. 13, 2022 / Vol. 13, 2022

Београд
2022.

САДРЖАЈ / CONTENTS

Чланци / Papers

Radivoj Radić, Čedomir Antić <i>THE INTERNATIONALIZATION OF THE BATTLE OF KOSOVO OF 1389</i>	11
Радивој Радић, Чедомир Антић <i>ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЈА КОСОВСКЕ БИТКЕ 1389. ГОДИНЕ</i>	11
Dragi Đorgiev, Borče Ilievski <i>СТАНОВНИШТВО У СКОПСКОЈ КАЗИ ТРИДЕСЕТИХ ГОДИНА XIX ВЕКА (ИСТОРИЈСКО-ДЕМОГРАФСКИ ПРИКАЗ)</i>	48
Dragi Đorgiev, Borče Ilievski <i>THE POPULATION OF THE SKOPJE KAZA IN THE THIRTIES OF THE XIX CENTURY (HISTORICAL DEMOGRAPHIC REVIEW)</i>	48
Slaviša Vulić <i>СТАЊЕ У ОБРАЗОВАЊУ У ПРВИМ ГОДИНАМА АУСТРОУГАРСКЕ УПРАВЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ (1878–1882) – ИНТЕРКОНФЕСИОНАЛНЕ И КОНФЕСИОНАЛНЕ ШКОЛЕ</i>	68
Slaviša Vulić <i>EDUCATION IN THE FIRST YEARS OF THE AUSTRIAN-HUNGARIAN ADMINISTRATION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA (1878–1882) – INTER-CONFESSIONAL AND CONFESSIONAL SCHOOLS</i>	68
Jasmina Tomašević <i>У СЕНЦИ МАКЕДОНСКОГ ПИТАЊА: ГРЧКА ШТАМПА О ПОСЕТИ КРАЉА АЛЕКСАНДРА 1896. ГОДИНЕ</i>	95
Jasmina Tomašević <i>IN THE SHADOW OF THE MACEDONIAN QUESTION: GREEK PRESS ABOUT THE VISIT OF KING ALEXANDER 1896</i>	95
Uroš Šešum, Nino Delić <i>СТАТИСТИКЕ СТАНОВНИШТВА БИТОЉСКОГ САНЦАКА ОКО 1897. ГОДИНЕ</i>	111
Nino Delić, Uroš Šešum <i>STATISTICS OF THE POPULATION OF MANASTIR/BITOLA SANJAK AROUND THE YEAR 1897</i>	111
Vukašin Dedović <i>УСТАНАК У ДОЊИМ ВАСОЈЕВИЋИМА И ОСЛОБОЂЕЊЕ БЕРАНА 1912. ГОДИНЕ</i>	145
Vukašin Dedović <i>THE UPRISNIG IN DONJI VASOJEVIĆI AND THE LIBERATION OF BERANE IN 1912</i>	145

Милош М. Дамјановић <i>КОРЕСПОНДЕНЦИЈА БОГДАНА РАДЕНКОВИЋА ИЗ ИЗБЕГЛИШТВА 1916–1917. ГОДИНЕ СА СТАНОВНИШТВОМ ОКУПИРАНЕ СРБИЈЕ</i>	173
Miloš M. Damjanović <i>CORRESPONDENCE OF BOGDAN RADENKOVIĆ AS A 1916–1917 REFUGEE WITH POPULATION IN THE OCCUPIED SERBIA</i>	173

Дејан Гавриловић <i>ЗНАЧАЈ ОБНОВЕ СРПСКЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ 1920. ГОДИНЕ</i>	191
Dejan Gavrilović <i>THE SIGNIFICANCE OF THE RESTORATION OF THE SERBIAN PATRIARCHY IN 1920</i>	191

Виктор И. Косик <i>БЕЛГРАД ПО-РУССКИ – НЕКАТОРИЈА ВОСПОМИНАНИЈА РУССКОЈ ЕМИГРАЦИЈИ</i>	207
Виктор И. Косик <i>„РУСКИ“ БЕОГРАД – НЕКЕ УСПОМЕНЕ РУСКЕ ЕМИГРАЦИЈЕ</i>	207

Грађа / Unpublished Documents

Ненад Нинковић, Ана Митревска <i>МИШЉЕЊЕ СТЕФАНА СТРАТИМИРОВИЋА О ВЕНЕДИКТУ КРАЉЕВИЋУ И ПРАВОСЛАВНОЈ ЦРКВИ</i>	249
Nenad Ninković, Ana Mitrevska <i>STEFAN STRATIMIROVIĆ'S OPINION ON VENEDIKT KRALJEVIĆ AND THE ORTHODOX CHURCH</i>	249

Данко Леовац <i>МЕМОАР КНЕЗА МИХАИЛА РУСКОМ АМБАСАДОРУ У ЦАРИГРАДУ А. П. БУТЕЊЕВУ (1840)</i>	275
Danko Leovac <i>MEMOIR OF PRINCE MIHAILO TO THE RUSSIAN AMBASSADOR IN CONSTANTINOPLE A. P. BUTENJEV (1840)</i>	275

Александар М. Савић <i>МЕМОАР ИЛИ МИШЉЕЊЕ ЈОВАНА МАРИНОВИЋА О НЕУТРАЛНОСТИ СРБИЈЕ У КРИМСКОМ РАТУ (1853–1856)</i>	298
Aleksandar M. Savić <i>MEMOIR OR OPINION OF JOVAN MARINOVIĆ ON THE NEUTRALITY OF THE PRINCIPALITY OF SERBIA IN THE CRIMEAN WAR (1853–1856)</i>	298

Јелена Н. Радосављевић КРАЉЕВИНА СРБИЈА И КНЕЖЕВИНА БУГАРСКА У ПУТОПИСУ ПЕРСИЈСКОГ ШАХА МУЗАФЕРА АЛ ДИН КАЏАРА	331
Jelena N. Radosavljević THE KINGDOM OF SERBIA AND THE PRINCIPALITY OF BULGARIA IN THE TRAVELOGUE OF THE PERSIAN SHAH MOZAFFAR AL-DIN QAJAR	331

Горан Васин ШАБАЧКА ЕПАРХИЈА ПО ПОПИСУ ИЗ 1902. ГОДИНЕ	342
Goran Vasin THE EPARCHY OF ŠABAC ACCORDING TO THE CENSUS FROM 1902	342

Погледи, критике, прикази / Views, Critics, Reviews

ШУЛЕНИЋЕВ ПРОГРАМ И НАШИ УЏБЕНИЦИ. Поводом 53.503 страница за ученике Трећег разреда гимназије (Сузана Рајић, Данко Леовац)	363
--	-----

СРБИЈАНСКА УСТАВНА ВЕРТИКАЛА / Српски уставни. Прва књига: Устави Кнежевине и Краљевине Србије са уставним актима од Првог српског устанка, приредили Владан Петров, Дарко Симовић, Миодраг Радојевић, Београд: Службени гласник, 2021. (Радош Љушић)	379
--	-----

НЕОПХОДНА РЕЦЕНЗИЈА ЈЕДНОГ ЛОШЕГ ПРИКАЗА / Milan Šćekić, ALTERNATIVE, Prikaz knjige: Čedomir Antić, Predrag Marković: Alternativna istorija Srbije (IP Nedeljnik: Beograd, 2021), Montenegrin Journal for Social Sciences, (edt.) Adnan Prekić, Volume 5. 2021. Issue 1–2. Podgorica, December 2021, 147–152. (Чедомир Антић)	387
---	-----

НАЈВЕЋИ И НАЈБОГАТИЈИ ВЛАДАР НОВОВЕКОВНЕ СРБИЈЕ / Радош Љушић, Кнез Милош (1783–1860), државотворни владар, Нови Сад: Православна реч, 2021. (Александар М. Савић)	393
--	-----

Јасмина Милановић, Женско друштво (1875–1942), Београд: Институт за савремену историју, Службени гласник, 2020. (Урош Шешум)	401
---	-----

Бошко Мијатовић, Историја државних финансија Србије 1876–1895, Београд: Архипелаг, 2021. (Кристина Миличић)	404
--	-----

Вукашин Дедовић, Рад Србије на заштити српских државних и националних интереса у Македонији од 1885. до 1912. Књига I: Политика Србије према Македонији у периоду од 1885. до 1894. године; Књига II: Политика Србије према Македонији у периоду од 1894. до 1908. године, Краљево: Историјски архив, 2021. (Жарко Илић)	409
--	-----

Недељко В. Радосављевић, <i>Дабробосанска митрополија у Васељенској патријаршији (1766–1880)</i> , Београд: Историјски институт, 2021. (Урош Шешум)	416
Славенко Терзић, <i>На капијама Константинопоља. Русија и балканско питање у 19. веку</i> , Београд: Историјски институт; Нови Сад: Православна реч, 2021. (Мирослав Радивојевић)	423
Драги Ђоргиев, <i>Танзиматот и немуслиманите во Македонија</i> , Скопје: Институт за национална историја, Македонска академија на науките и уметности, 2019. (Александар М. Савић)	426
<i>Migration, Knowledge Exchange and Academic Cultures in Europe and the Black Sea Region until World War I</i> , Biljana Ristovska-Josifovska (ed.), Скопје: Institute of National History, 2021. (Мирослав Радивојевић)	429
Dimitris Kamouzis, <i>Greeks in Turkey – Elite Nationalism and Minority Politics in Late Ottoman and Early Republic Istanbul</i> , London – New York: Routledge, 2021. (Горан Васин)	432
<i>Осам рукописа о Револуцији 1848</i> , приредио Урош Станковић, Нови Сад: Матица српска, 2021. (Александар М. Савић)	435
Стојан Коњиковац, <i>Призренска бригада 1998–1999. Сећање на херојску 549. моторизовану бригаду</i> , Београд: Медија центар „Одбрана“, 2022. (Мирослав Радивојевић)	437
In Memoriam	
Др Ђорђе С. Костић (1947–2022) (Чедомир Антић)	443
Упутство за ауторе	445
Instructions for authors	447

Др Урош Шешум*

доцент
Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју
ugos.sesum@f.bg.ac.rs

Др Нино Делић

научни сарадник
Историјски институт, Београд
n.delic@aol.com

**СТАТИСТИКЕ СТАНОВНИШТВА БИТОЉСКОГ САНЦАКА
ОКО 1897. ГОДИНЕ**

Апстракт: Рад представља анализу статистичких података о становништву Битољског санцака које су око 1897. саставили руски, аустроугарски и британски дипломатски представник у Битољу. Будући да је анализа показала да су подаци руског конзула Александра Аркадјевича Ростковског најмеродавнији и у најмању руку основа за настанак друге две, његови резултати су упоређени са демографским изворима османског порекла, те је на основу резултата упоредбе пружен приближни приказ слике укупне популације Битољског санцака, њеног верског и етничког састава и опредељености ка верским заједницама – милетима.

Кључне речи: Османско царство, Битољски вилајет, Битољски санцак, Битољ, Бугарска егзархија, историјска демографија.

Проблематика бројности и верско-етничке композиције становништва у европским провинцијама Османског царства представља увек актуелно,

* Реализацију овог истраживања финансијски је подржало Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије у склопу финансирања научноистраживачког рада на Универзитету у Београду – Филозофском факултету (бр. уговора 451-03-68/2022-14/200163).

али и контроверзно питање. Појава нових националних држава на Балкану и очекивани распад Царства у 19. веку узроковали су повећано интересовање за утврђивањем структуре житељства у областима под османском влашћу, као својеврсном полазном тачком за дефинисање будућег политичког преуређења истих. Очекиване промене граница према националном кључу условили су да статистика становништва буде препозната не само као техничко средство, које би омогућило боље управљање и спровођење реформи, већ и као оружје у политичком сукобу око питања „припадности“ појединих области одређеној етничкој или верској групи, те тиме и посредно некој од националних држава на Балкану. Будући да Османско царство није званично признавало поделу својих поданика по националном или етничком принципу, већ их је категоризовало према припадности верским заједницама – милетима,¹ османска званична статистика природно није ни садржала податке о националној и етничкој припадности становништва. Уз то, извесно и због националних претензија суседних балканских држава у Царству нису нарочито често објављивани детаљни резултати пописа. Из наведеног разлога су у 19. веку многобројни путописци и истраживачи, дипломате и агенти Великих сила, али и научници, политичари и пропагандни радници балканских држава настојали да на разне начине дођу до података о становништву и тако сачине како-такву прегледну слику о реалном стању на терену. Тек у протеклих неколико деценија неколицини историчара је успело да у турским архивима пронађу и објаве званичне сумарне податке неколико пописа становништва спроведених у Османском царству током 19. века. Објављени подаци су, међутим, скромног обима, дискутабилног квалитета и не покривају цео век нити све области Царства.²

Савремена историјска демографија је стога и даље принуђена да у обзир узима све расположиве статистичке изворе, укључујући и оне чије порекло података није могуће сасвим поуздано утврдити. У такву групу спадају разни, махом тајни извештаји европских дипломата и других делатника који су службовали у османским провинцијама и у своје престонице слали драгоцене податке о становништву. Међусобним поређењем таквих извора

1 У Османском царству у другој половини 19. века целокупно становништво припадало је милетима, од власти признатим верским организацијама. Хришћани су од 1870. били подељени на Рум и Бугар милет – вернике Васељенске патријаршије и Бугарске егзархије, два јерменска, протестантски и католички милет. Муслимани и Јевреји, такође су имали своје милете. S. J. Shaw, E. K. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Turkey*, II, New York, 1977, 121–123.

2 Најбољи и до сада непревазиђен преглед османске званичне статистике 19. века са објављеним подацима неколико пописа сачинио је турски историчар Кемал Карпат: K. H. Karpat, *Ottoman population 1830–1914, Demographic and Social Characteristics*, Wisconsin–London, 1985.

и њиховим компарацијом са малобројним званичним сачуваним резултатима пребројавања становништва могуће је стећи бољи увид у квалитет и реалну вредност првопоменутих података за научна истраживања. Такав је случај и са неколико релативно детаљних статистичких извора за простор Битољског санцака насталих око 1897. године. Из наведене године потичу извештаји аустроугарског вицеkonzула у Битољу, Аугуста Крала, британског вицеkonzула Џорџа Страфорда Бланта и руског konzула у истом граду Александра Аркадјевича Ростковског.³ Податке тројице дипломата је могуће упоредити и са званичним подацима османске статистике из империјалне салнаме за 1897. годину – годишњака – по свом карактеру шематизма, са обимним статистичким материјалом, који је по правилу објављиван на годишњем нивоу, те османске архивске грађе коју је објавио Кемал Карпат.⁴

Османска званична статистика и подаци за 1897. годину

Османско царство је у другој половини 19. века имало теоретски добро развијен систем евиденције становништва. Основ за прикупљање и анализу података су свакако чинили пописи становништва којих је у наведеном периоду било неколико, али је само онај започет 1881, и коначно завршен до 1893. године, када су резултати састављени, имао и карактер свеобухватног пописа којим је обухваћена територија читавог Царства.⁵ Попис је на Балкану започет рано, већ у 1881. години, а у Косовском вилајету је исте и завршен. За простор Битољског вилајета нисмо у стању да прецизније

- 3 Комплетну статистику Битољског санцака према извештају Аугуста Крала објавио је историчар Томо Томоски – *Населението на Битолскиот санџак во 1897 година според статистичкиот преглед на австро-унгарскиот вицеkonzул А. Крал*, приредио Т. Томоски, Историја, списание на Сојузот на историските друштва на СР Македонија V/1 (1969), 45–71. Извештај британског вицеkonzула Бланта са статистиком становништва Битољског вилајета објавио је историчар Христо Андонов-Полјански – *Еден непознат статистички преглед за населението во битолскиот вилает од 1897 година*, приредио Х. Андонов-Полјански, Годишен зборник – Филозофски факултет на Универзитетот Скопје 21 (1969), 73–119. Александар Аркадјевич Ростковски објавио је резултате својих истраживања још за време службовања у Битољу: А. А. Ростковский, *Распределение жителей Битолского вилајета по народностям и вероисповеданиям в 1897 году*, Живая старина 1 (1899), 61–112.
- 4 Салнама је објављена и у репринту са транскрипцијом на латинско писмо на турском језику: *Osmanli devleti'nin ilk istatistik yilligi 1897, The First statistical yearbook of the Ottoman empire, Tarihi istatistikler Dizisi Cilt 5*, Ankara, 1997, 19, 23–25; К. Н. Карпат, *Ottoman population 1830–1914*, 152–161.
- 5 Сумарне податке пописа је објавио Кемал Карпат: К. Н. Карпат, *Ottoman population 1830–1914*, 122–151; К. Н. Карпат, *Ottoman Population Records and the Census of 1881/82–1893*, International Journal of Middle East Studies 9/3 (1978), 237–274.

утврдимо када је дефинитивно спроведен, али је то највероватније било у прве две године од започетог процеса. Слично као и у случају Косовског, и у Битољском вилајету је било проблема са пописивањем у удаљеним, планинским и другим подручјима где османска власт није имала успостављене снажне институције. Из наведеног разлога су вршене и процене, често дискутабилног квалитета.⁶

Попис је био спроведен према новим правилима која су подразумевала да буде пописано и женско становништво, што раније није био случај. Веома битан сегмент система османске евиденције становништва је представљао предвиђени стални регистар становништва, базиран управо на резултатима пописа као почетне тачке. У теорији, свако рођење, смрт, усељење/исељење на подручју казе је требало евидентирати у канцеларијама (*Nüfus Dairesi*) које су за праћење промена у популацији формиране у свакој кази, а чији су службеници податке уносили у неколико посебних регистара, између осталог и према милету, односно припадности верској заједници пописаног лица, што је требало да омогући сагледавање тренутног стања у реалном времену. Све канцеларије у центрима каза биле су потчињене Одељењу за питања популације (*Nüfus Nazareti*) смештеном у вилајетском центру. Према тако замишљеном систему спорадично је прављен пресек из регистара по казама, санџацима и вилајетима и тако састављан преглед становништва за поједине провинције, али и читаво Царство. Подаци из тако „ажурираних“ регистара становништва су објављивани у провинцијским и империјалним салнамама и представљају изворе званичне османске статистике. У пракси, међутим, систем није функционисао како је било замишљено. Што због немара локалних службеника, отпора становништва, али и једноставно немогућности управе да врши своје задатке у појединим областима, ажурирање података је било непотпуно. Лоше вођење евиденције се посебно примећује у случају женског становништва које чак ни на званичном попису евидентно није било пописано како треба у многим областима. Османске власти су настојале да систем унапређују, те су чак и стимулисали службенике повећањем прихода од издавања потврди о рођењу/смрти како би

6 S. J. Shaw, *The Ottoman Census System and Population, 1831–1914*, *International Journal of Middle East Studies* 9/3 (1978), 332; K. H. Karpat, *Ottoman Population Records, 255–256*; *isti*, *Ottoman population 1830–1914*, 151; М. Јагодић, *Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878–1912)*, Београд, 2009, 253–254; М. Гостовић, *Косовски вилајет 1879–1900. Годишњи извештаји (салнаме)*, Нови Сад, 2021, 92.

радили ревностије, но резултати показују да се мало тога променило све до распада Царства.⁷

Из наведених разлога је такве, својеврсне „званичне ревизије пописа“ или податке из „ажурираних регистара становништва“ потребно користити са одређеном резервом. Такав је случај и са званичним подацима за 1897. годину, објављеним у посебној империјалној салнами посвећеној детаљнијем прегледу становништва.⁸ Као званичне податке османске статистике могуће је посматрати и сумарни преглед становништва за 1897. годину који је објавио Кемал Карпат и који се готово у потпуности подудара са наводима претходно поменутих салнама.⁹

Извештаји дипломата о становништву Битољског вилајета 1897. године

Осим података званичне статистике за 1897. годину су на располагању и посебни извештаји тројице претходно поменутих дипломата који су службовали у Битољу и у своје престонице надлежнима слали резултате истраживања о композицији становништва. Руски конзул Александар Аркадјевич Ростковски објавио је веома детаљне податке о броју и саставу становништва безмало свих насеља Битољског санцака и преглед популације целог вилајета. Извори информација су му били османска салнама Битољског вилајета,¹⁰ коју није сматрао за нарочито поуздан извор, али ју је користио пре свега за број домова. Како би утврдио број муслимана, употребљавао је првенствено војне спискове. За утврђивање броја хришћана користио се пописима хришћанских верских општина, које је, како сам тврди, где је био у могућности проверавао на терену, а у случају места које није могао лично да обиђе, прибирао је информације од, према његовој тврдњи, за националне пропаганде незаинтересованих лица. Није без значаја нагласити да је у предговору своје статистике нагласио да је о броју становништва једног броја насеља из различитих извора добијао

7 S. J. Shaw, *The Ottoman Census System*, 330–331, 333; K. H. Karpat, *Ottoman Population Records*, 249–253; C. Behar, *Sources pour la Démographie historique de l'empire Ottoman, Le tahrirs (dénombrements) de 1885 et 1907*, Population 53/1–2 (1998), 164, 168.

8 *Osmanli devleti'nin ilk istatistik*.

9 K. H. Karpat, *Ottoman population 1830–1914*, 152–161.

10 Ростковски није навео коју је салнаму Битољског вилајета користио. Између прве, 1875. и последње, објављене 1896, изашло је укупно девет салнама Битољског вилајета. A. A. Ростковский, *нав. дело*, 61–62; I. Eren, *Turska štampa u Jugoslaviji (1866–1966)*, Prilozi za orijentalnu filologiju 14–15 (1969), 364, 382.

различите информације, те да је у тим случајевима прибегавао средњем броју. Могућу удаљеност бројева које је у својој статистици дао од реалног стања проценио је на око 15 процената.

На темељу пописа хришћанских заједница, вероватно епархијалника, Ростковски је саставио и прегледну табелу по епархијама које су се налазиле на територији Битољског вилајета. Занимљиво у његовој статистици јесте, осим што су хришћани подељени у милете, пре свега чињеница да су патријаршисти подељени на Словене и Грке, док су у прегледним табелама епархија са простора Битољског вилајета православни хришћани издељени на патријаршисте и егзархисте; први још на Словене, Влахе, Грке и Албанце. Да ли је Васељенска патријаршија стварно водила такве спискове, делећи вернике и по етничкој припадности, нисмо у прилици да проверимо.¹¹

У статистици Ростковског становништво Битољског вилајета није категоризовано стриктно по верској, етничкој или језичкој (дијалектској) подели. У случају Влаха¹² примењен је етнички и језички принцип, те није категорисана њихова верска или припадност милетским групама. Словени су подељени на муслимане и хришћане, а словенска хришћанска група још на припаднике егзархијског и патријаршијског милета – односно вернике Бугарске егзархије и Цариградске патријаршије. Грци су у статистици разврстани на хришћане и муслимане. Подела унутар албанске етничке групе изведена је по верском и верско-дијалектском принципу, на говорнике северноалбанског и јужноалбанског дијалекта – Геге и Тоске. Пошто су готово сви Албанци, Геге и Тоске, у Битољском вилајету били муслимани, унета је и категорија Албанаца хришћана. Турци Османлије и Јевреји категоризовани су по верско-етничком принципу. Пада у очи да у категорије статистике Ростковског нису укључени Роми, те остаје отворено питање да ли су изостављени због изостанка података о њиховој бројности или су сабирани у милетске групе којима су припадали.¹³

11 А. А. Ростковский, *нав. дело*, 61–63.

12 Становништво романског порекла са простора Повардарја у најширем смислу себе је називало и назива Армањ – Аромани. Њихови балкански суседи називали су их разним именима, поједине заједнице или целокупну етничку групу – Цинцарима, Куцовласима, Каракачанима, Качаунима и Власима. Последњи назив као етнимим ове групе се одомаћио у научној литератури до 20. века. Н. Минов, *Влашкото прашање и романската пропаганда во Македонија (1860–1903)*, Скопје, 2013, 9–10; К. Битоски, *Дејноста на Пелагониската митрополија (1878–1912), грчки религиозно-просветни и вооружени акции*, Скопје, 1968, 132.

13 Илустрације ради, према аустроугарској статистици Битољског вилајета из 1903. у Битољском санџаку било је 5.880, а према статистици Канчова 8.248. В. Кънчов, *Македонија, етнографија и статистика*, Софија, 1900, 242, 247, 251, 254, 258; Т. Толева,

Упркос жељи да пружи етнички категоризовану слику Битољског вилајета Ростковски није увек био у стању да разлучи етничко порекло свих житеља ове турске административне јединице. Стиче се утисак да је највише непознаница имао у погледу етничког карактерисања муслимана, јер је поједине групе муслиманског становништва понекад, свакако услед непознавања локалних прилика, без обзира на етничку припадност прибрати бројно најдоминантнијој етничкој групи исламске вероисповести у поједином насељу или нахији. Прибрајање заједнице охридских Турака бројнијој албанској групи у Охриду и Охридској кази замерио му је још Канчов 1900, а доцније и југословенски историчар Крсте Битоски. Канчов, а очигледно се ослањајући на њега и Битоски, исправно су истакло и неколико случајева погрешног категоризовања Турака и Торбеша/Помака, муслимана словенског језика, као Албанаца Гега у Прилепској и Ресенској нахији.¹⁴

„Жртва“ прибратијања у статистици Ростковског су и две мале колоније Черкеза у Леринској и Битољској кази. Врло могуће због малобројности, они у статистици руског конзула нису категорисани као посебна статистичка група. Село Свети Тодор – Черкез Ђој, у коме је око 1861. године, уз такође малобројну турску заједницу, формирана черкеска насеобина, Ростковски је окарактерисао као насеље настањено искључиво Турцима Османлијама, док је черкеско Ново Село у Демирхисарској нахији означио као насеље Словена егзархиста.¹⁵ Поређењем списак насеља Кичевске казе у статистици

Утицај Аустроугарске империје на стварање албанске нације 1896–1908, Београд, 2016, 557.

- 14 Канчов је у погледу статистике Охридске казе замерио Ростковском и што је у Струшком Дримколу, у појединим селима Бугаре муслимане окарактерисао као Албанце Геге. Поменуто становништво је у 20. веку припадало групи Торбеша. Иначе је Канчов као ревизор бугарских школа био у прилици да се боље упозна са етничким приликама на терену, те је сувише оштро критиковао Ростковског. Крсте Битоски је критиковао етничку категоризацију муслимана на штету Словена у статистикама дипломатских представника у Битољу с краја 19. века, те и статистику Ростковског. Судаћи по примерима које је истицао, углавном се ослонио на критике Канчова. Последњи је био у прилици да на основу доступне антропогеографске литературе оспори или потврди тврдње Канчова, што је пропустио да учини. В. Кънчов, *нав. дело*, 243, 248, 255; К. Битоски, *Прилог кон прашањето за бројот и националниот состав на населението во Македонија во почетокот на XX век*, Гласник, Институт на национална историја XXVI/1 (1982), 194–195; Ј. Трифуноски, *Дримколски Торбешци*, Гласник Српског географског друштва 58/1 (1978), 114; исти, *Битољско-прилепска котлина, антропогеографска проучавања*, Београд, 1998, 154–156, 281–287.
- 15 Тешко да је руском дипломати могло бити непознато да у рејону његовог дипломатског представништва постоји заједница муслиманских избеглица из Русије, те смо склонили помисли да Черкези нису унети због своје малобројности. Према В. Канчеву у првом месту

Ростковског са статистиком Канчова долази се до закључка да је код првог изостављено око шеснаест сеоских насеља која су као самостална села постојала у границама казе.¹⁶ Девет од око шеснаест изостављених насеља била су у потпуности насељена Албанцима муслиманима, што је резултирало значајним умањењем њиховог броја у кази. Поред тога, Ростковски је целокупну муслиманску популацију Кичевске казе, са изузетком житеља села Зајас и Другово, које је окарактерисао као Албанце Геге, описао као Словене муслимане.¹⁷ Пошто је процес етничког претапања муслимана словенског језика у Арбанасе и обратно, у кичевској околини крајем 19. и почетком 20. века још увек био у току, да девет албанских села није изостављено, његова етничка категоризација муслимана не би у толикој мери утицала на укупан квалитет статистике Кичевске казе. Не улазећи у покушај објашњавања изостанка око шеснаест албанских села из статистике, може се закључити да је услед њега и етничке категоризације огромне већине муслиманских

било је укупно 300, а у другом 200 черкеских житеља. А. А. Ростковски, *нав. дело*, 74; В. Кљнчов, *нав. дело*, 240, 242, 251; Б. Милојевић, *Јужна Македонија, антропогеографска испитивања*, Београд, 1921, 12–13, 22–23; Т. Ђорђевић, *Наш народни живот*, књ. 8, Београд, 1933, 74–75.

- 16 Највећи број изостављених села налази се у непосредној околини Кичева те је тешко помислити да су изостављена због промене административних граница. Њихов етнички и верски састав искључује могућност да су третирана као засеоци, те придружена већим селима, јер би се то читало у табели Ростковског. Иначе, до изостављања насеља долазило је и у статистикама других каза, али не у толикој мери као у Кичевској. Притом се обично радило о мањим насељима за која се може посумњати да су третирана као засеоци, те да су њихови домови и житељи придружени већим, или се радило о насељима на границама Вилајета, за које се може сумњати да су укључивана у суседне административне јединице. У случајевима када су села грешком изостављена, пошто се углавном радило о најзаступљенијим сеоским насељима Словена егзархиста, њихов изостанак није значајније утицао на оквирни постатак словенске егзархијске групе у укупној популацији.
- 17 Српски географ Јован Цвијић делио је мишљење Ростковског. Према Цвијићу муслимански становници кичевске околине и самог Кичева били су Помаци (Словени муслимани), иако су у понеким местима говорили арбанашким језиком. Исти аутор наводи да су само села Другово и Зајас у кичевској околини била потпуно арбанашка насеља. Према истраживањима Томе Смиљанића из 1926. године муслиманска популација кичевске околине имала је много знатнији удео Арбанаса. Муслимани арбанашког порекла доминирали су западним делом области, с тим што су у бројним насељима уз њих живели и поарбанашени муслимани словенског порекла. Коначне резултате етничког претапања у околини Кичева до средине 20. века приказао је антропогеограф Јован Трифуноски. Ј. Цвијић, *Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије*. Сабрана дела, књ. 12, Београд, 1996, 308–310; Т. Смиљанић, *Кичевција*, Београд, 1935, 379, 381–384, 385–386; Ј. Trifunoski, *Kičevska kotlina*, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena 46 (1975), 321–324.

житеља као Словена број Албанаца Гега у поменутој кази, те и у Битољском санцаку и вилајету, приказан у значајној мери мањим него што је био.¹⁸

Упркос наведеним мањкавостима, статистике Ростковског свакако представљају јединствен пример веома пажљиво састављене комбинације различитих извора, што је омогућило сагледавање композиција становништва Битољског санцака са многобројних аспеката. Ростковски је имао значајан утицај на многобројне колеге, као што су били француски вицеkonzул у Битољу Макс Шублије и konzул у Солуну Луј Стег који су тврдили да им се од свих статистика до којих су могли да дођу његова чинила најтачнијом.¹⁹

Аугуст Крал, аустроугарски вицеkonzул у Битољу, у свом извештају о Битољском вилајету, послатом влади у Бечу, навео је да је статистички преглед саставио на темељу званичних података, вероватно салнама или спискова које је добио од османске управе, те „приватних“ извора, махом словенског порекла. Не знамо тачно шта је подразумевао под „приватним“ изворима, али је могуће да је и он дошао у посед црквених спискова, а доста је велика и могућност да је податке добио од самог Ростковског. Британски вицеkonzул у Битољу Џорџ Страфорд Блант није поменуо изворе које је користио, али зато у извештају наводи да се прикупљањем података бавио чак осам месеци.²⁰ Бројеви које је презентовао Лондону као статистику становништва се упадљиво слажу са подацима Крала и Ростковског.

Категоризација становништва статистике Ростковског у потпуности се поклапа са категоризацијом Крала, док се категоризација потоњег утолико разликује што за Словене патријаршисте и егзархисте користи изразе *Slavs mixed*, односно *Orthodox Slavs*, и што Турке не назива Османлијама, већ само Турцима. Аустроугарски и британски дипломата имају у потпуности

18 Критикујући статистику Кичевске казе коју је објавио Ростковски Васил Канчов је истакао да је бројне Албанце муслимане приказао као Словене муслимане, те да су услед тога бројеви Албанаца у његовој статистици знатно умањени, а бројеви Помака, односно, према Канчеву Бугара муслимана, знатно увећани. Интересантно, Канчов није поменуо изостављање албанских насеља у статистици Ростковског. В. Кънчов, *нав. дело*, 259.

19 Шублије је преписао податке Ростковског и послао их у извештају за Париз. Стег је у извештају о Солунском вилајету навео да је највише поверења имао у податке Ростковског. К. Битоски, *Бројот и составот на населението во Битолскиот вилает во крајот на XIX век*, Историја, списание на Сојузот на историските друштва на СР Македонија VI/1 (1970), 100–113; исти, *Прилог кон прашањето*, 181–203; исти, *Дејноста на пелагониската митрополија*, 110–111.

20 *Населението на Битолскиот санцак во 1897*, 45–71; *Еден непознат статистички преглед*, 73–119.

исти распоред административних јединица и, изузев једног изузетка, насеља која су оне обухватале, као и Ростковски. Идентичан распоред насеља у статистичким табелама и готово идентична категоризација становништва би се можда могле узети као последица коришћења истих извора. Међутим, чињеница да су подаци о броју домова и житеља по насељима у огромном броју случајева исти као и код Ростковског, пружа снажну индицију да су Крал и Блант на неки начин дошли у посед података до којих је руски дипломата самостално дошао, а пре него што их је учинио доступним јавности. Са друге стране, уколико се ускрати поверење исказу Ростковског датом у Предговору његове статистике да је до бројева долазио провером извора, отварају се и друге недоказиве могућности које би објасниле велику сличност између три статистике. Који год да је разлог међусобне сличности три статистике, пошто је категоризација становништва код Крала и Бланта суштински иста, распоред насеља готово једнак, а статистички подаци исти за велику већину насеља, сви наведени недостаци статистике Ростковског присутни су и у њиховим статистикама.

Даља анализа ће показати да су разлике у подацима Крала и Бланта спрам оних које даје Ростковски чешће последица пропуста у преписивању, Ростковског или извора који су сва тројица користили, него преиспитивања бројева житеља насеља. Повремено преношење истоветних грешака у сабирању које је начинио Ростковски у сумарницима житељства нахија и каза, чешће установљено код Крала него код Бланта, донекле оснажују прву претпоставку, барем у случају аустроугарског дипломате.

Становништво Битољског санџака 1897. године

Пре него што се приступи поређењу извора османског порекла о становништву Битољског санџака са подацима из статистика, насталих око 1897, неопходно је извршити међусобно поређење података тројице дипломата о житељству које они дају и утврдити узроке разлика међу њима, те следствено и квалитет статистичког материјала и употребљивост у даљој научној анализи. Поређење података тројице дипломатских представника извршено је у свакој кази понаособ, а разлике у бројевима житеља по насељима и у укупним збировима популационих категорија представљене су табеларно, уз објашњење узрока разлика, уколико су се они могли утврдити.

Табела 1. Разлике у броју житеља у статистикама Битољске казе
Ростковског, Крала и Бланта²¹

Насељено место	Крал	Ростковски	Блант
Битољ (Битољска нахија)	6.500 Влаха	3.500 Влаха	3.500 Влаха
Кутретино (Битољска нахија) ²²	52 Словена егзархиста	52 Словена егзархиста	32 Словена егзархиста ²³
Древеник (Битољска нахија)	453 Албанаца Гега	без верске или етничке категорије ²⁴	453 Албанаца Гега
Ченгел (Битољска нахија)	101 Словена патријаршиста	101 Словена патријаршиста	100 Словена патријаршиста ²⁵
Орехово (Битољска нахија)	83 Албанаца Гега и 160 Словена патријаршиста	83 Албанаца Гега и 160 Словена патријаршиста	83 Албанаца Гега и 170 Словена патријаршиста
Суводол (Битољска нахија)	259 Словена патријаршиста	259 Словена патријаршиста	260 Словена патријаршиста
Ношпал (Битољска нахија)	90 Словена патријаршиста	90 Словена патријаршиста	100 Словена патријаршиста
Лопатица (Битољска нахија)	175 Словена егзархиста	175 Словена егзархиста	180 Словена егзархиста
Магарево (Битољска нахија)	2.480 Влаха	2.480 Влаха	2.490 Влаха

21 А. А. Ростковский, *нав. дело*, 64–69; *Населението на Битолскиот санџак*, 50–58; *Еден непознат статистички преглед*, 85–95.

22 У табелама и целом раду коришћени су званични, данашњи називи сеоских насеља.

23 Иако је Блант другачије у својој статистици називао Словене патријаршисте и егзархисте, те Турке Османлије, ради прегледности ће називи бити уједначени у табелама.

24 Свакако погрешно, 453 Албанаца Гега Ростковски је уписао у рубрику следећег села у својој табели, Подина Долног, уз 112 Словена егзархиста. У суми укупног збира житеља насеља уписао је тачне бројеве – 453 у Дервеник и 112 у Д. Подину.

25 У суму укупног збира житеља насеља Блант је уписао 101.

26 Крал даје само број кућа за село Меџитли – 106. Број кућа који даје за ово село је исти и код Ростковског и Бланта.

Меџитли (Битољска нахија)	Без података о становништву ²⁷	497 Турака Османлија	497 Турака Османлија
Кенали (Битољска нахија)	Без података о становништву	1.989 Турака Османлија	1.989 Турака Османлија
Кимово (Битољска нахија)	600 Албанаца Гега	600 Албанаца Гега	1.100 Албанаца Гега ²⁸
Пуста Река (Крушевска нахија)	151 Словена егзархиста	151 Словена егзархиста	172 Словена егзархиста
Жвањ (Демирхисарска нахија)	341 Словена егзархиста	341 Словена егзархиста	350 Словена егзархиста
Брезово (Демирхисарска нахија)	535 Словена егзархиста	535 Словена егзархиста	560 Словена егзархиста
Вирово (Демирхисарска нахија)	282 Словена егзархиста	282 Словена егзархиста	238 Словена егзархиста
Златково (Демирхисарска нахија)	37 Словена егзархиста	37 Словена егзархиста	-
Растојца (Демирхисарска нахија)	-	154 Словена егзархиста	154 Словена егзархиста

У статистици Битољске нахије Аугуста Крала изостали су подаци о броју становника два турска села Кенали и Меџитли, што је резултирало мањим бројем Турака у нахији у односу на статистике Ростковског и Бланта, тачно у износу збира житељства поменути два насеља. На крају своје табеле Крал је лоше сабрао бројеве Албанаца Гега и Словена патријархиста и егзар-

²⁷ Блант је грешку у преписивању на крају табеле решио тако што је за село Кимово дао сасвим нове податке, иако се број од 118 кућа и 600 житеља Албанаца Гега који је уписао у рубрике становништва села Долно Егри односе на Кимово, за село Кимово је уписао да има 108 кућа и 500 житеља Албанаца Гега, чиме је број последњих у нахији у својој статистици подигао за 500. Ради лакшег разумевања његове грешке и начина на који је покушао да је исправи објашњење је дато и на овом месту и у главном тексту.

хиста; његови погрешно сабрани збирни бројеви поменуте три категорије становништва заправо су исти као и у збировима Ростковског. Џорџ Блант је у статистици Битољске нахије направио грешку при уносу података код једанаестог села по реду у табели – Старог Смилева. У табели је ово насеље представио као два – Старос и Смилево. Податке о броју становника Старог Смилева унео је у својој табели у рубрике „Староса“, а податке следећег села у табели, Новог Смилева, у рубрике „Смилева“.

Све до претпоследњег села у табели Битољске нахије погрешно је уносио податке, те се број житеља сваког сеоског насеља односи на село које му претходи у табели. Свакако увидевши грешку, на крају је у последњем селу у табели – Кенали, које је остало без података о становништву, унео податке о популацији сличне онима које је унео за претходно насеље Долно Егри. У првом 500, а у другом селу 600 Албанаца Гега. На тај начин готово је дуплирао податак о броју кеналских Албанаца – те је стога и број припадника ове етничке групе у Битољској нахији у његовој статистици већи него код Ростковског и Крала. Разлике у Блантовим бројевима житеља осталих насеља Битољске нахије у односу на бројеве Ростковског и Крала нису велике и могле би се објаснити заокруживањем или корекцијама учињеним на основу сопствених сазнања.²⁸

У статистикама Демирхисарске нахије Кралу и Блану недостаје по једно село насељено Словенима егзархистима у односу на статистику Ростковског; у сумаријумима Крушевске и Демирхисарске нахије прва двојица погрешно су сабрали збирни број словенских верника Егзархије. Збир Словена егзархиста Крал је погрешно срачунао и у Ресенској и Преспанској нахији. У последњој је бројеве исте категорије становништва погрешно сабрао и Ростковски. Кралове грешке у сабирању у случају Демирхисарске и Преспанске нахије дају разлога сумњи да је сумарне бројеве преписао од руског дипломате. Наиме, у сумаријуму броја Словена егзархиста у првопоменутој кази он има исти збирни број као и Ростковски, иако у своју табелу није унео село Растојце са 154 житеља Словена егзархиста. Исправан збир његових података о броју Словена егзархиста тачно је за 154 мањи од збира Ростковског. У случају Преспанске нахије могућност преузимања бројева Ростковског је још већа – Кралов погрешан збир је истоветан погрешном збиру руског дипломате.

28 Блант је такође погрешно сабрао бројеве Албанаца Гега, Турака, Словена патријаршиста и егзархиста у сумаријуму табеле Битољске нахије.

Табела 2. Структура становништва Битољске казе око 1897. године према статистикама Ростковског, Крала и Бланта

Каза Битољ - Извор: Р-Ростковски К-Крал Б-Блант		Становника према етничкој припадности / вероисповести / милету									
		Турака	Албанаца Гега	Албанаца Тоска	Албанаца хришћана	Словена егзархиста	Словена Патријархиста	Словена муслимана	Влаха	Јевреја	Укупно
Битољска нахија	Р	10.778	15.803	0	0	22.479	21.773	0	11.800	4.270	86.903
	К	8.292	15.803	0	0	22.479	21.773	0	14.800	4.270	87.417
	Б	10.778	16.303	0	0	22.464	21.793	0	11.810	4.270	87.418
Крушевска нахија	Р	0	261	0	0	6.456	0	0	3.073	0	9.790
	К	0	261	0	0	6.456	0	0	3.073	0	9.790
	Б	0	261	0	0	6.477	0	0	3.073	0	9.811
Демирхисарска нахија	Р	0	455	0	0	7.713	0	0	0	0	8.168
	К	0	455	0	0	7.559	0	0	0	0	8.014
	Б	0	455	0	0	7.666	0	0	0	0	8121
Ресенска нахија	Р	0	1.588	0	0	5.551	225	0	2.598	0	9.962
	К	0	1.588	0	0	5.551	225	0	2.598	0	9.962
	Б	0	1.588	0	0	5.551	225	0	2.598	0	9.962

Нахија Преспа	Р	0	953	0	0	4.711	0	0	0	0	5.664
	К	0	953	0	0	4.711	0	0	0	0	5.664
	Б	0	953	0	0	4.711.	0	0	0	0	5.664
Битољска каза	Р	10.778	19.060	0	0	46.910	21.998	0	17.471	4.270	120.487
	К	8.292	19.060	0	0	46.756	21.998	0	20.471	4.270	120.847
	Б	10.778	19.560	0	0	46.869	22.018	0	17.471	4.270	120.966

Иако укупне суме становништва казе делују блиско, разматрање узрока разлика у збировима популационих група и укупног броја становништва између статистика тројице дипломата показује да оне у највећој мери потичу из пропуста Крала и Бланта. Као што је поменуто, Крал је пропустио да наведе број житеља два Турцима настањена села, те је отуда број Турака добијен на основу његове табеле мањкав. Разлика у броју Албанаца Гега у подацима Бланта није последица дубљег истраживања или разлике у процени, већ изгледа његовог покушаја да неутралише грешку у преписивању табеле – односно „дуплирања“ становништва села Кенали. Кралово процењивање броја Влаха у Битољу за 3.000 више од остале двојице дипломата, основано или не, у коначном збиру становништва казе је приближило укупну суму популације казе оној коју даје Ростковски. Збирни број Словена егзархиста у Битољској кази је код Крала мањи у односу на збир Ростковског због изостављеног села Растојца, док је код Бланта разлика у броју исте групе становништва више последица различитих података о броју житеља Словена егзархиста у девет насеља у односу на Ростковског и 10 у односу на Крала, него због изостављања села Златкова.

Табела 3. Разлике у броју житеља у статистикама Прилепске казе
Ростковског, Крала и Бланта^{29,30}

Насељено место	Крал	Ростковски	Блант
Ореовец (Прилепска нахија)	222 Словена егзархиста	222 Словена егзархиста	290 Словена егзархиста
Крстец (Прилепска нахија)	117 Словена егзархиста	117 Словена егзархиста	122 Словена егзархиста
Плетвар (Прилепска нахија)	322 Словена егзархиста	322 Словена егзархиста	217 Словена егзархиста
Лениште (Прилепска нахија)	212 Словена егзархиста	212 Словена егзархиста	322 Словена егзархиста ³⁰
Кошино (Прилепска нахија)	156 Словена егзархиста	156 Словена егзархиста	106 Словена егзархиста
Горња Белица (Мала Белица) (Прилепска нахија)	29 Словена егзархиста	29 Словена егзархиста	26 Словена егзархиста
Десово (Прилепска нахија)	230 Албанаца Гега и 131 Словена егзархиста	230 Албанаца Гега и 131 Словена егзархиста	231 Албанаца Гега и 131 Словена егзархиста
Заград (Прилепска нахија)	63 Словена егзархиста	61 Словена егзархиста	61 Словена егзархиста
Чепигово (Прилепска нахија)	-	36 Словена егзархиста	36 Словена егзархиста
Бучин (Прилепска нахија)	24 Словена егзархиста	24 Словена егзархиста	-
Ланишта (Прилепска нахија)	302 Словена егзархиста	302 Словена егзархиста	308 Словена егзархиста
Царевих (Прилепска нахија)	338 Словена егзархиста	338 Словена егзархиста	350 Словена егзархиста
Смолани (Прилепска нахија)	89 Словена егзархиста	89 Словена егзархиста	100 Словена егзархиста

29 А. А. Ростковский, *нав. дело*, 69–72; *Населението на Битолскиот санџак*, 58–62; *Еден непознат статистички преглед*, 95–100.

30 Блант је пермутовао бројеве житеља села Плетвара и Леништа, суседних у табелама његове, али и статистикама Ростковског и Крала.

Разлике између статистичких података Ростковског и Крала у погледу Прилепске казе нису значајне и огледају се само у изостављању егзархијског села Чепигова из статистике последњег и готово занемарљиве међусобне разлике у броју егзархијских житеља села Заграда. Блантова статистика ове казе, коју грешком категоризује као нахију у саставу Битољске казе, поред изостанка егзархијског села Бучина, разликује се у погледу података о становништву десетак села, у односу на статистику Ростковског. Узрок разлика, које се тешко могу објаснити заокруживањем, није могуће утврдити на основу расположивих извора. Ростковски је лоше сабрао збир броја Турака Османлија у Прилепској и Словена егзархиста и патријаршиста нахије Морихово, а такође је погрешно пренео број Влаха из табеле у сумаријум Прилепске нахије. Истоветне грешке, у истим износима, у погледу збирних бројева Турака и Влаха Прилепске нахије начинио је и Крал. Збир Словена патријаршиста нахије Морихово погрешан је и код Крала и Бланта. Дакле, иако су подаци о становништву нахије Морихово у све три статистике истоветни, због грешака у сабирању у сумаријумима међу њима постоје разлике.

Табела 4. Структура становништва Прилепске казе око 1897. године према статистикама Ростковског, Крала и Бланта

Прилепска каза Извор: Р-Ростковски К-Крал Б-Блант		Становника према етничкој припадности / вероисповести / милету									
		Турака	Албанаца Гега	Албанаца Тоска	Албанаца хришћана	Словена егзархиста	Словена патријаршиста	Словена муслимана	Влаха	Јевреја	Укупно
Прилепска нахија	Р	2.660	6.759	0	0	31.028	0	0	380	0	40.827
	К	2.660	6.759	0	0	30.994	0	0	380	0	40.793
	Б	2.660	6.760	0	0	31.058	0	0	380	0	40.858
Нахија Морихово	Р	0	0	0	0	4.460	2.395	0	0	0	6.855
	К	0	0	0	0	4.460	2.395	0	0	0	6.855
	Б	0	0	0	0	4.460	2.395	0	0	0	6.855

Прилепска каза	Р	2.660	6.759	0	0	35.488	2.395	0	380	0	47.682
	К	2.660	6.759	0	0	35.454	2.395	0	380	0	47.648
	Б	2.660	6.760	0	0	35.518	2.395	0	380	0	47.717

Табела 5. Разлике у броју житеља у статистикама Леринске казе Ростковског, Крала и Бланта³¹

Насељено место	Крал	Ростковски	Блант
Лерин (Леринска нахија)	6.000 Турака Османлија, 1.156 Словена егзархиста, 2.000 Словена патријаршиста	6.000 Турака Османлија, 1.156 Словена егзархиста, 2.000 Словена патријаршиста	6.800 Турака Османлија, 1.200 Словена егзархиста, 2.000 Словена патријаршиста
Долно Котари (Леринска нахија)	633 Албанаца Гега	633 Словена егзархиста	633 Словена егзархиста
Кучковени (Леринска нахија)	300 Албанаца Гега и 337 Словена патријаршиста ³²	300 Словена егзархиста и 337 Словена патријаршиста	300 Словена егзархиста и 337 Словена патријаршиста
Неред (Леринска нахија)	1.561 Словена патријаршиста	1.567 Словена патријаршиста	1.561 Словена патријаршиста
Неговин (Леринска нахија)	277 Словена патријаршиста и 100 Влаха	277 Словена патријаршиста и 100 Влаха	277 Словена патријаршиста и 120 Влаха
Забрдени (Леринска нахија)	322 Словена егзархиста	332 Словена егзархиста	332 Словена егзархиста

31 А. А. Ростковский, *нав. дело*, 72–74; *Населението на Битолскиот санџак*, 62–64; *Еден непознат статистички преглед*, 100–103.

32 Иако је јасно да се ради о погрешном попуњавању рубрике у случају овог и села које му у табели претходи, Кралова грешка унета је у табелу у циљу прегледности.

Мало Росен (Леринска нахија)	609 Албанаца Гега	609 Албанаца Гега	600 Албанаца Гега
Негован (Леринска нахија)	723 Албанаца хришћана	723 Албанаца хришћана	750 Албанаца хришћана
Борешница (Леринска нахија)	306 Словена егзархиста	306 Словена егзархиста	356 Словена егзархиста
Долно Клештино(Леринска нахија)	652 Албанаца Гега	652 Албанаца Гега	700 Албанаца Гега
Буф (Леринска нахија))	1.870 Словена егзархиста	1.870 Словена егзархиста	1.970 Словена егзархиста
Турје (Леринска нахија)	754 Словена патријаршиста	754 Словена патријаршиста	860 Словена патријаршиста
Каленик (Леринска нахија)	287 Словена патријаршиста	287 Словена патријаршиста	300 Словена патријаршиста
Совић (Леринска нахија)	230 Турака Османлија	230 Турака Османлија	330 Турака
Бач (Леринска нахија)	485 Словена патријаршиста	485 Словена патријаршиста	500 Словена патријаршиста
Лажец (Леринска нахија)	130 Албанаца Гега	130 Албанаца Гега	-
Коњари (Леринска нахија)	250 Турака Османлија	250 Турака Османлија	-
Горенци (Леринска нахија)	20 Албанаца Гега и 50 Словена патријаршиста	20 Албанаца Гега и 50 Словена патријаршиста	25 Албанаца Гега и 50 Словена патријаршиста
Прекопана (Нахија Невеска)	482 Словена егзархиста и 400 Словена патријаршиста	482 Словена егзархиста и 400 Словена патријаршиста	489 Словена егзархиста и 400 Словена патријаршиста
Елевиш (Нахија Рудник)	-	680 Словена патријаршиста	680 Словена патријаршиста

У статистици Леринске нахије Аугуст Крал је код села Долно Котари и Кучковени начинио грешку, те је број житеља Словена егзархиста ова два насеља, у истом износу у коме их представљају Ростковски и Блант, уписао у рубрику Албанаца Гега. Иако је попунио погрешну рубрику, приликом сабирања збирних бројева популационих категорија омашку није узео у обзир, или ју је превидео, те је укупно 933 житеља унетих у погрешну категорију Албанаца Гега сабрао у суму Словена егзархиста.³³ Такође, лоше је сабрао бројеве Словена патријаршиста, те је упркос разлици у подацима о њиховом броју у једном сеоском насељу спрам статистике Ростковског, дошао до идентичног броја житеља ове категорије становништва као и руски дипломата. Као што Табела 5 показује, бројеви житеља Крала и Ростковског у статистикама Леринске нахије разликују се само у погледу два села, а чак и у њиховом случају постоји вероватноћа да је Крал лоше преписао бројеве житеља.³⁴ Крал је начинио грешку и приликом састављања табеле нахије Рудник, пропустивши да унесе село Елевиш, у коме је према Ростковском и Бланту живело 680 Словена патријаршиста. Иако није унео Елевиш, у збиру бројева Словена патријаршиста у поменутој нахији има 680 житеља више, што би могло да се узме као исправка, да у случајевима других нахија није утврђено да је повремено преузимао збирове Ростковског. У Табелу 5 је стога унет збир Словена патријаршиста нахије Рудник добијен сабирањем Кралових података, а не збирни број који је он у својој табели донео.

Британски вицеконзул Блант за разлику од двојице својих колега није у статистику унео села Лажец и Коњари настањена Албанцима Гегама, односно Турцима. Генерално гледано, у погледу Леринске нахије Блантови подаци се највише разликују спрам статистика Крала и Ростковског. Значајне разлике у бројевима житеља у појединим насељима, пре свега броја Турака у Лерину, не могу се објаснити заокруживањем, те треба оставити могућност да је полазећи од истих или бројева Ростковског, уносио измене на основу сопствених процена или сазнања.³⁵

33 Будући да се на основу збирних бројева популационих категорија јасно може закључити да је Крал житеље два села сматрао Словенима егзархистима, те су упркос грешци у табели усвојени резултати из збирних бројева популације.

34 Број житеља села Забрдени и Неред исти је код Бланта и Ростковског. У случају оба села могло је доћи до лошег читања и преношења бројева у Краловој статистици.

35 Збир Словена егзархиста у сумаријумима табела Леринске нахије све тројице дипломата погрешно је сабран.

Табела 6. Структура становништва Леринске казе око 1897. године према статистикама Ростковског, Краља и Бланта

Лерин - Извор: Р-Ростковски К-Краљ Б-Блант		Становника према етничкој припадности / вероисповести / милету									
		Турака	Албанаца Гега	Албанаца Тоска	Албанаца хришћана	Словена егзархиста	Словена патријаршиста	Словена муслимана	Влаха	Јевреја	Укупно
Леринска нахија	Р	9.742	2.882	0	723	9.323	13.244	0	782	0	36.696
	К	9.742	2.882	0	723	9.313	13.238	0	782	0	36.680
	Б	10.392	2.796	0	750	9.517	13.372	0	802	0	37.629
Нахија Невеска	Р	0	175	0	0	2.502	1.800	0	2.155	0	6.632
	К	0	175	0	0	2.502	1.800	0	2.155	0	6.632
	Б	0	175	0	0	2.509	1.800	0	2.155	0	6.639
Нахија Рудник	Р	1.733	600	0	0	2.613	3.270	0	0	0	8.216
	К	1.733	600	0	0	2.613	2.590	0	0	0	7.536
	Б	1.733	600	0	0	2.613	3.270	0	0	0	8.216
Леринска каза	Р	11.475	3.657	0	723	14.438	18.314	0	2.937	0	51.544
	К	11.475	3.657	0	723	13.428	17.628	0	2.937	0	50.848
	Б	12.125	3.571	0	750	14.639	18.442	0	2.957	0	52.484

Табела 7. Разлике у броју житеља у статистикама Охридске казе Ростковског, Крала и Бланта³⁶

Насељено место	Крал	Ростковски	Блант
Белчишта (Охридска нахија)	605 Словена егзархиста	606 Словена егзархиста	605 Словена егзархиста
Струга (Струшка нахија)	1.372 Албанаца Гега, и 2.940 Словена егзархиста	1.372 Албанаца Гега, и 2.940 Словена егзархиста	1.400 Албанаца Гега, и 2.940 Словена егзархиста
Лабуништа (Струшка нахија)	1.110 егзархиста и 242 Словена муслимана	1100 егзархиста и 242 Словена муслимана	1.100 егзархиста и 242 Словена муслимана

Као што се у Табели 7 види, разлике између три статистике најмање су у случају Охридске казе. Највећу разлику заправо представља Блантово погрешно третирање Струшке нахије као посебне казе у чији је састав укључио и нахију Дебарца. Ростковски и Крал су погрешно сабрали збир Словена егзархиста Охридске нахије у истом износу. Будући да Ростковски у селу Белчишту има једног егзархијског житеља више од Крала, постоји не мала вероватноћа да је аустроугарски дипломата и у случају ове нахије преузео збир свог руског колега.³⁷ У сумаријума табела Струшке нахије бројеви тројице дипломата се у потпуности поклапају, те се чини да је Блант или приликом сабирања одбацио сопствено заокруживање популације Албанаца Гега у Струги, лоше сабрао њихов број или се можда окористио резултатима сабирања свог или својих колега. Слично је и код Крала, који у коначну суму Словена егзархиста Струшке нахије или није унео десет егзархијских житеља више, колико је у односу на Бланта и Ростковског забележио у Лабуништу, или је погрешно сабрао број егзархиста у својој табели, а можда и преузео сумарне бројеве Ростковског. Кралева грешка у сабирању читава се и у збиру Албанаца Гега целе казе.

36 А. А. Ростковский, *нав. дело*, 72–76; *Населението на Битолскиот санџак*, 65–68; *Еден непознат статистички преглед*, 103–107.

37 У погледу броја Влаха у истој нахији Крал је начинио грешку која је утицала на разлике у укупном збиру популације нахије, следствено и казе, у односу на бројеве Ростковског. У сумаријум житеља нахије је погрешно пренео број од 480 житеља Влаха, уместо 485 колико их је у нахији, у Охриду, према његовој, али и по табелама остале двојице живело.

Табела 8. Структура становништва Охридске казе око 1897. године
према статистикама Ростковског, Крала и Бланта

Охрид Извор: Р-Ростковски К-Крал Б-Блант		Становника према етничкој припадности / вероисповести / милету									
		Турака	Албанаца Гега	Албанаца Тоска	Албанаца хришћана	Словена егзархиста	Словена патријархиста	Словена муслимана	Влаха	Јевреја	Укупно
Охридска нахија	Р	0	6.823	0	0	24.642	561	76	485	0	32.587
	К	0	6.823	0	0	24.641	561	76	485	0	32.586
	Б	0	6.823	0	0	24.641	561	76	485	0	32.586
Струшка нахија	Р	0	3.928 ³⁸	0	0	9.747	0	242	1.468	0	15.385
	К	0	3.928	0	0	9.757	0	242	1.468	0	15.395
	Б	0	3.956	0	0	9.747	0	242	1.468	0	15.385
Нахија Дебарца	Р	0	1.929	0	0	2.119	0	0	0	0	4.048
	К	0	1.929	0	0	2.119	0	0	0	0	4.048
	Б	0	1.929	0	0	2.119	0	0	0	0	4.048
Охридска каза	Р	0	12.680	0	0	36.508	561	318	1.953	0	52.020
	К	0	12.680	0	0	36.517	561	318	1.953	0	52.029
	Б	0	12.708	0	0	36.507	561	318	1.953	0	52.047

38 Број од 3.988 у сумаријуму Албанаца Гега Струшке нахије код Ростковског је последица штампарске грешке – то се види поређењем са њиховим укупним бројем на нивоу казе. А. А. Ростковскиј, *нав. дело*, 76.

Табела 9. Разлике у броју житеља у статистикама Кичевске казе
Ростковског, Крала и Бланта³⁹

Насељено место	Крал	Ростковски	Блант
Крушица	-	116 Словена егзархиста	116 Словена егзархиста
Карбуница	446 Словена егзархиста	445 Словена егзархиста	445 Словена егзархиста
Атишта	209 Словена егзархиста	209 Словена егзархиста	309 Словена егзархиста
Колари	186 Словена егзархиста	186 Словена егзархиста	185 Словена егзархиста
Могилец	128 Словена патријаршиста	118 Словена патријаршиста	118 Словена патријаршиста
Крушје	482 Словена патријаршиста	482 Словена патријаршиста	488 Словена патријаршиста
Сушица	276 Словена патријаршиста	276 Словена патријаршиста	275 Словена патријаршиста
Брест	292 Словена патријаршиста	292 Словена патријаршиста	298 Словена патријаршиста
Инче	102 Словена патријаршиста	102 Словена патријаршиста	108 Словена патријаршиста
Бигор Доленци	390 Словена егзархиста	390 Словена егзархиста	694 Словена егзархиста ⁴⁰
Лешница	60 Словена егзархиста	66 Словена егзархиста	60 Словена егзархиста
Ижиште	69 Словена егзархиста	62 Словена егзархиста	62 Словена егзархиста
Дворци	273 Словена егзархиста	278 Словена егзархиста	273 Словена егзархиста
Здуње	287 Словена патријаршиста	287 Словена патријаршиста	237 Словена патријаршиста

39 А. А. Ростковский, *нав. дело*, 76–78; *Населението на Битолскиот санџак*, 68–71; *Еден непознат статистички преглед*, 108–111.

40 Ради прегледности сабрана су два различита податка о броја житеља Словена егзархиста које је дао Блант.

Разлике у подацима о популацији насеља Кичевске казе у статистикама Ростковског и Крала нису нарочито велике, уколико се изузме изостављање села Крушице са 116 житеља Словена егзархиста у табелама потоњег. Ма колико разлике биле мале, оне би се морале читавати у збировима популационих категорија, али то није случај. Крала је и у случају Кичевске нахије, то јест казе, дао исти сумарни број Словена егзархиста као руски дипломата, иако је Ростковски погрешно сабрао бројеве које је донео.⁴¹ Иако је у селу Могилец навео десет житеља више Словена патријаршиста од Ростковског, збир ове популационе категорије донео је у истом износу као он, те се и у случају Кичевске казе може основано сумњати да је аустроугарски дипломата преузимао збирне бројеве од свог руског колеге. У погледу категоризације сеоских насеља у случају Кичевске казе постоји разлика у табелама Бланта и Ростковског, у односу на Крала. Прва двојица су село Слп (Соп), настањено према све три статистике Словенима муслиманима, окарактерисали као посебно насеље, док га је аустроугарски дипломата „придружио“ селу Србици, схвативши га очигледно као засеок.⁴² Уколико се изузме изостављање појединих села у појединим нахијама у Краловим табелама, што би се у већини случајева могло објаснити грешком у преписивању, пример Слпа представља једину значајну разлику у погледу спискова насеља између статистика Ростковског и Крала.

Британски вицеkonzул Блант је у својој статистици Кичевске казе направио грешку сличну оној у статистици Битољске нахије. После 36 села у својој табели унео је село „Бачци“, које није постојало у кази, уневши у рубрике са подацима о броју кућа и житеља овог села податке за село Козицу које се налази у реду испод. Грешка је покварила добар део остатка табеле, те је за следеће 51 насеље уносио податке о становништву и броју кућа оних села која су се налазила у реду који им је претходио. Грешка је изгледа установљена код села Бигор Доленца, за које је записао да је имало 72 куће и 304 житеља Словена егзархиста. Пошто је број кућа и житеља села Бигор Доленци већ уписао у рубрику села Јагол, заправо је „створио“ вишак од 304 житеља Словена егзархиста.⁴³

41 Сума Словена егзархиста према бројевима које даје код Ростковског би била 18.397, а он је навео 18.392. Разлика можда потиче од штампарске грешке или погрешног уписивања код броја егзархијских житеља села Дворци, 278 уместо 273.

42 Србица је према Кралу имала 783 егзархијска и 208 житеља Словена муслимана. Код Бланта и Ростковског Слп је уписан у табели испод Србице, при чему је у првом селу уписано 738 егзархијских и 208 житеља Словена муслимана. А. А. Ростковский, *нав. дело*, 77–78; *Населението на Битолскиот санџак*, 71; *Еден непознат статистички преглед*, 110, 112.

43 Блант је погрешно сабрао и сопствене бројеве Словена патријаршиста и муслимана Кичевске казе.

Табела 10. Структура становништва Кичевске казе око 1897. године према статистикама Ростковског, Крала и Бланта

Каза Кичево - Извор: Р-Ростковски К-Крал Б-Блант		Становника према етничкој припадности / вероисповести / милету									
		Турака	Албанаца Гега	Албанаца Тоска	Албанаца хришћана	Словена егзархиста	Словена патријаршиста	Словена муслимана	Влаха	Јевреја	Укупно
Кичевска каза	Р	0	2.380	0	0	18.397	8.197	7.933	0	0	36.907
	К	0	2.380	0	0	18.278	8.207	7.933	0	0	36.798
	Б	0	2.380	0	0	18.789	8.164	7.933	0	0	37.266

Већ је поменут проблем изостављања неколико села Албанаца Гега из статистике Кичевске казе Ростковског. Пошто се његова табела у погледу насеља не разликује знатно од статистике Крала и Бланта, чинило се да би овом, свакако најзначајнијем пропусту статистика из 1897, требало поклонити више пажње. Наиме, према статистици Васиља Канчева, а судећи и према границама суседне Тетовске казе, Кичевску казу су крајем 19. века чинили административно средиште Кичево и 117 сеоских насеља, те се приликом сравњивања табела Ростковског, Крала, Бланта и Канчова утврдило да су у статистици прве тројнице изостала албанска села⁴⁴ Стрелци, Гарани,

44 Потпуно муслиманска села Јаребице и Остроголица која се јављају у статистикама из 1897. у Кичевској кази нису постојала. По положају у статистици и суседству села уз која су наведена, као и по верском саставу, готово је извесно да се ради о селима Црвици и Строгомишту. Последње село делило се на горње и доње. Село „Лахвица“ је у статистикама из 1897. приказано као верски мешовито насеље са 300 житеља патријаршиста и 458 Словена муслимана. Мешовито хришћанско-муслиманско село сличног назива у Кичевској кази није постојало. Постојала су, међутим, два различита села – Лакавица, албанско муслиманско насеље на граници Тетовске и Кичевске казе, које је припадало првој административној јединици и поречко село Локвица на истоку казе насељено у потпуности Словенима егзархистима. Могуће је да је услед грешке у

Колибари, Махмудовци, Трапчин Дол са Требичевом, Прегово, некадашње село Браћам у Поречу и Самоков у истој области.⁴⁵ Такође, поређење са подацима Канчева указује на то да Албанци и муслимани словенског порекла у статистикама из 1897. нису унети као житељи приличног броја мешовитих хришћанско-муслиманских насеља Кичевске казе или су потпуно муслиманска насеља приказана као мешовита, егзархијско-муслиманска, као потпуно егзархијска или патријаршијска словенска насеља.⁴⁶ Поред албанских, изостављена су и словенска, егзархијска села, Лавчани, Душогубица и Малкоец у кичевској области и словенска патријаршијска села Заград, Близинско и Рамно у области Порече. Последња три села су имала мали број становника, те није немогуће ни да је њихово житељство сабрано са суседним већим насељима. Иако број Албанаца у сеоским насељима Кичевске казе крајем 19. века није могуће према расположивим изворима чак ни приближно одредити,⁴⁷ јасно је да је изостанак поменутих албанских села и њихових житеља знатно удаљио број албанске, те и муслиманске популационе групе у три статистике Битољског санцака.

Што се тиче патријаршиста, који према наводима Ростковског у Кичевској кази крајем 19. века „сербофильствуют“ у поменутој кази су 1897. били заступљени само у области Порече. Списак насеља са подацима о етничкој и верској слици, те о опредељености православних Словена за Патријаршију или Егзархију у овој области сачинили су августа 1899. учитељи тамошњих српских школа Марко Церић и Стојко Јовић. Према том списку, од 38 села Поречке нахије само су Вир и Суводол били потпуно егзархијска насеља, Локвица потпуно егзархијска са једном патријаршијском кућом, док су у Модришту, поред патријаршиста, живели

преписивању у статистици Ростковског, те и Крала и Бланта, дошло до „спајања“ два села сличног имена са два краја Кичевске казе у једно. В. Кънчов, *нав. дело*, 214, 255–259

45 У Поречу је у статистикама из 1897. муслимански живаљ забележен у селима Виру и Суходолу, у којима према расположивим изворима муслимани крајем 19. века нису живели. Није немогуће да је малобројна муслиманска популација Самокова, Модришта, Требина и Браћама „придružена“ Виру и Суходолу. Видети: В. Кънчов, *нав. дело*, 257–258; *Два пописа насеља и становништва Скопске Црне Горе и Пореча пред крај турске власти*, приредио В. Стојанчевић, Вардарски зборник 6 (2006), 240–241.

46 А. А. Ростковский, *нав. дело*, 76–78; *Населението на Битолскиот санцак*, 68–71; *Еден непознат статистички преглед*, 108–111.

47 Колико је тешко доћи макар и до оквирних бројева становништва на основу извора који се у великој мери међусобно разликују добро илуструје питање бројности муслиманске популације Кичевске казе. Према Васили Канчеву у кази је у последњој години 19. века живело 13.850 муслимана – 7.660 Бугара и 6.190 Арнаута. Према аустроугарској статистици исте казе, насталој три године касније, казу је насељавало 18.000 муслимана, 11.500 Албанаца и 6.500 Словена. Т. Толева, *нав. дело*, 557; В. Кънчов, *нав. дело*, 255–259

егзархисти и Арнаути. У статистикама из 1897. сва три последња села окарактерисана су као патријаршијска. Са друге стране велико село Брод, које је према Јовићу и Церићу било патријаршијско 1899. године, уколико није променило верски ауторитет између 1897. и 1899, окарактерисано је у табелама Ростковског, Крала и Бланта као насеље Словена егзархиста. Подаци страних конзула се према томе у приличној мери слажу са подацима српских учитеља. Вероватно „спајање“ Лаковице и Локвице,⁴⁸ и уписивање хришћанских житеља последњег села у рубрику патријаршиста, делимично надомештава умањење њиховог реалног збирног броја услед изостављања четири поречка патријаршијска села. Уколико су раније поменута три поречка села изостављена из табеле, а не „придružена“ већим, реалан број патријаршиста је нешто умањен, мада не сувише. Дакле, број муслиманског живља Кичевске казе у статистикама из 1897. је приказан вишеструко мањим од реалног, а етничко порекло умањеног броја муслимана окарактерисано на штету броја албанске популације. С тим у вези и проценат хришћанског живља приказан је већим него што је заиста био, мада је територијална распрострањеност насеља у којима је оно обитавало приказана прилично верно. Пропорционални однос патријаршиста и егзархиста такође у приличној мери одговара стању из 1897. године.

*

Упоредна анализа статистика Ростковског, Крала и Бланта показала је да су статистичке таблице руског дипломате потпуније и да садрже тачније срачунате збирне бројеве од статистика аустроугарског и британског дипломатског представника у Битољу. У случају неколико нахија установљено је да је Аугуст Крал извесно преписивао збирне бројеве Ростковског, као и да разлике између података које њих двојица доносе у највећем броју случајева потичу из Кралових пропуста у преузимању података из табела Ростковског или извора који су обојица користили. Подаци британског вицеконзула Бланта се у већој мери разликују од података Крала и Ростковског, него статистике прве двојице међусобно. Иако је у случају Битољске и Кичевске нахије/казе у намери да исправи грешке приликом уноса података у табеле извесно смишљено увећао број Албанаца Гега, односно Словена егзархиста, те да је у случају неких насеља вероватно погрешно преписивао сличне бројеве⁴⁹ или их заокруживао, свакако треба оставити могућност да је у појединим случајевима до другачијих бројева долазио услед додатног истраживања.

⁴⁸ Види фусноту бр. 44.

⁴⁹ Као у случају порчког села Здуње, на пример.

Горња анализа показује да су подаци Ростковског о становништву Битољског санцака потпунији од података Крала и да њих треба поредити са изворима османског порекла приликом покушаја реконструкције популационе, верске, милетске и етничке слике Битољског санцака, наравно водећи при томе рачуна о мањкавостима у погледу бројева Албанаца Гега, Турака и изостанка ромског и черкеског становништва у његовој статистици. Такође, треба имати у виду да је, иако не значајан, у Прилепској нахији и Охридској кази крајем 19. века постојао изванредан број српски изјашњених Словена патријаршиста, што се на основу статистике Ростковског не може видети.⁵⁰

Табела 11. Структура становништва Битољског санцака према Ростковском, Краљу и Бланту

Битољски санцак - Извор: Р-Ростковски, К-Краљ Б-Блант		Становника према етничкој припадности / вероисповести / милету									
		Турака	Албанаца Гега	Албанаца Тоска	Албанаца хришћана	Словена егзархиста	Словена патријаршиста	Словена муслимана	Влаха	Јевреја	Укупно
Битољ	Р	10.778	19.060	0	0	46.910	21.998	0	17.471	4.270	120.487
	К	8.292	19.060	0	0	46.756	21.998	0	20.471	4.270	120.847
	Б	10.778	19.560	0	0	46.869	22.018	0	17.471	4.270	120.966

50 Целокупно или већинско становништво села Тополчане, Врбјане, Свето Митране и Кривогаштане у Прилепској одрекло се деведесетих година 19. века верског ауторитета Бугарске егзархије и прешло под духовну власт Васељенске патријаршије. Поречка села Прилепске казе Црешнево, Крапа и Белица такође су била патријаршијска, а њихово становништво сматрало се српским. У селима Бороец, Лабуништима и Подгорцима у Охридској кази такође је крајем 19. и почетком 20. века било патријаршиста српског изјашњавања. Није искључено да патријаршијски житељи Охридске и Прилепске казе нису обавестили турске власти о промени милетске припадности, као и да је формално нису променили, иако суштински јесу. Да је у Прилепској кази било патријаршиста ван Морихова сигурно најкасније 1902. сведочи и бугарска статистика Прилепске казе из поменуте године према којој је у кази забележено 390 Срба чија је етничка одредница уоквирена знацима навода. У сваком случају, број патријаршиста у поменуте две казе добијен на основу статистике Ростковског, те и Краља и Бланта, не треба сматрати коначним. *Препис српских домова у Битољском вилајету који је дат грчком конзулу у Битољу 1910*, приредио У. Шешум, Мешовита грађа 39 (2018), 195–196, 202; К. Битоски, *Дејноста на Пелагониската митрополија*, 109.

Прилеп	Р	2.660	6.759	0	0	35.488	2.395	0	380	0	47.682
	К	2.660	6.759	0	0	35.454	2.395	0	380	0	47.648
	Б	2.660	6.760	0	0	35.518	2.395	0	380	0	47.717
Лерин	Р	11.475	3.657	0	723	14.438	18.314	0	2.937	0	51.544
	К	11.475	3.657	0	723	14.428	17.628	0	2.937	0	50.848
	Б	12.125	3.571	0	750	14.639	18.442	0	2.957	0	52.484
Охрид	Р	0	12.680	0	0	36.508	561	318	1.953	0	52.020
	К	0	12.680	0	0	36.517	561	318	1.953	0	52.029
	Б	0	12.708	0	0	36.507	561	318	1.953	0	52.047
Кичево	Р	0	2.380	0	0	18.397	8.197	7.933	0	0	36.907
	К	0	2.380	0	0	18.278	8.207	7.933	0	0	36.798
	Б	0	2.380	0	0	18.789	8.164	7.933	0	0	37.266
Укупно	Р	24.913	44.536	0	723	151.747	51.146	8.251	22.741	4.270	308.640
	К	22.427	44.536	0	723	151.433	50.789	8.251	25.741	4.270	308.170
	Б	25.563	44.979	0	750	152.332	51.580	8.251	22.760	4.270	310.476

*

Према попису из 1881–1891/92 (1893). године у Битољском санџаку је живело укупно 326.962 становника. Ростковски, Крал и Блант су дошли до података да је на том простору 1897. било око 310.000 житеља.⁵¹ Битно је сагледати и исказане промене у верској структури и милетској припадности, и то пре свега са аспекта промене односа удела у становништву. У ниједном од извора тројице дипломата се, на жалост, не наводи тачна афилијација Албанаца хришћана нити Влаха. Њихова припадност патријаршијском или егзархијском милету се може установити само посредно. Из упоредне анализе произлази да су у Битољској кази Власи били претежно патријаршисти, што уједно делимично објашњава и приметно смањење броја патријаршиста које се читава у њиховим статистикама. Други разлог извесно лежи у преласку једног броја патријаршиста под верски ауторитет Бугарске егзархије. Процес опадања броја патријаршиста читава се и у Леринској кази, јер подаци наговештавају да је у међувремену, између пописа и ревизије, дошло до преласка већег броја патријаршиста у егзархисте, а слична је ситуација била и у Охридској кази.⁵² У случају Кичевске

51 К. Н. Karpat, *Ottoman population 1830–1914*, 144.

52 Према две бугарске статистике Пелагонијске епархије, која је обухватала Прилепску и добар део Битољске казе, из 1882. и 1902, патријаршијски домови су првопоменуте године чинили око 52% укупног броја хришћанских домова у епархији, да би 1902. број њихових домова спао на око 40,5%. Према В. Канчеву у Битољској кази је према салнама из 1888. било 33.077 патријаршиста, Влаха, Албанаца хришћана и Бугара

казе подаци сугеришу управо супротан процес, пошто према попису тамо није било патријаршиста уопште. Очигледно се ради о окретању житеља Пореча од Егзархије. Значајан је и исказани тренд смањења удела муслимана у Охридској и Прилепској, те и Кичевској кази, иако је у случају последње јасно да је „смањење“ броја муслимана последица мањкавости статистика Ростковског. Колико год османска статистика била непоуздана, званичне ревизије пописа се ипак темеље на забележеним случајевима виталне статистике и миграционим кретањима и требало би бар у назнакама да осликавају и реално постојећи процес. Извори у овом случају сугеришу управо претходно поменуте процесе за које, међутим, недостају додатни и поткрепљујући докази као и адекватна објашњења.

Табела 12. Успоредба етничко-верске структуре становништва Битољског санцака између пописа 1881-1891/92 (1893). године и статистике Александра А. Ростковског за 1897. годину⁵³

Каза - Извор: Попис 1881-1891/92 (1893) Ростковски 1897		Удео становника према етничкој припадности / вероисповести/ милету у %									
		Турака муслимана	Албанаца муслимана	Словена муслимана	Свих Муслимана	Патријаршиста	Егзархиста	Влаха	Албанаца хришћана	Свих хришћана	Јевреја
Битољ	Попис				22.22	29.90	44.77			74.67	3.11
	Ростковски	8.94	15.81	0.00	24.75	18.25	38.93	14.5	0.00	71.69	3.54

патријаршиста и 36.494 егзархиста. Велики број Бугара, према истом аутору, заменио је верски ауторитет Патријаршије духовном влашћу Егзархије у деценији након изласка поменуте салнаме. Ма колико бројеви Канчева и других бугарских статистика били подложни преиспитивању, јасно је да је и у Битољској кази дошло до преласка на малог броја патријаршиста на Егзархију. В. Кънчов, *нав. дело*, 242-243; К. Битоски, *Дејноста на Пелагониската митрополија*, 86-87, 109.

53 Кемал Карпат је у објављеним подацима пописа 1881-1891/92 (1893). године у случају егзархиста највероватније направио пропуст (или је у оригиналном документу дошло до грешке) навевши њихов број као број католика. Грешка је више него евидентна и за потребе рада и израчуна процентуалних удела, исправили смо грешку. К. Н. Karpat, *Ottoman population 1830-1914*, 144; А. А. Ростковский, *нав. дело*, 64-78.

Прилеп	Попис				24.07	2.11	73.82			75.93	0.00
	Ростковски	5.57	14.17	0.00	19.75	5.02	74.42	0.79	0.00	80.24	0.00
Лерин	Попис				29.65	62.62	7.73			70.35	0.00
	Ростковски	22.26	7.09	0.00	29.36	35.53	28.01	5.70	1.40	70.64	0.00
Охрид	Попис				31.03	5.78	63.18			68.97	0.00
	Ростковски	0.00	24.37	0.61	24.98	1.78	70.18	3.75	0.00	75.01	0.00
Кичево	Попис				38.81	0.19	61.01			61.19	0.00
	Ростковски	0.00	6.45	21.50	27.95	22.21	49.84	0.00	0.00	72.05	0.00
Укупно	Попис				26.70	22.20	49.79			71.99	1.31
	Ростковски	8.07	14.42	2.67	25.17	16.57	49.16	7.36	0.23	73.34	1.38

РЕФЕРЕНЦЕ

Објављени извори

1. Два пописа насеља и становништва Скопске Црне Горе и Пореча пред крај турске власти, приредио В. Стојанчевић, Вардарски зборник 6 (2006), 237–242.
2. Еден непознат статистички преглед за населението во битолскиот вилает од 1897 година, приредио Х. Андонов-Полјански, Годишен зборник – Филозофски факултет на Универзитетот Скопје 21 (1969), 73–119.
3. Населението на Битолскиот санџак во 1897 година според статистичкиот преглед на австро-унгарскиот вицекомсул А. Крал, приредио Т. Томоски, Историја, списание на Сојузот на историските друштва на СР Македонија V/1 (1969), 45–71.
4. *Osmanli devleti'nin ilk istatistik yilligi 1897, The First statistical yearbook of the Ottoman empire, Tarihi istatistikler Dizisi Cilt 5*, Ankara, 1997.
5. Препис српских домова у Битољском вилаету који је дат грчком конзулу у Битољу 1910, приредио У. Шешум, Мешовита грађа 39 (2018), 187–214.
6. А. А. Ростковский, *Распределение жителей Битољского вилаета по народностям и вероисповеданиям в 1897 году*, Живая старина 1 (1899), 61–112.

Литература

1. E. Akarlı, *Ottoman Population in Europe in the Nineteenth Century. Its Territorial, Racial and Religious Composition*, Wisconsin, 1972.
2. С. Behar, *Sources pour la Démographie historique de l'empire Ottoman, Le tahrirs (dénombrements) de 1885 et 1907*, Population 53/1–2 (1998), 161–177.
3. К. Битоски, *Бројот и составот на населението во Битолскиот вилајет во крајот на XIX век*, Историја, списание на Сојузот на историските друштва на СР Македонија VI/1 (1970), 100–113.
4. Исти, *Дејноста на Пелагониската митрополија (1878–1912), грчки религиозно-просветни и вооружени акции*, Скопје, 1968.
5. Исти, *Прилог кон прашањето за бројот и националниот состав на населението во Македонија во почетокот на XX век*, Гласник, Институт на национална историја XXVI/1 (1982), 181–203.
6. М. Гостовић, *Косовски вилајет 1879–1900. Годишњи извештаји (салнаме)*, Нови Сад, 2021.
7. Т. Ђорђевић, *Наш народни живот*, књ. 8, Београд, 1933.
8. I. Eren, *Turska štampa u Jugoslaviji (1866–1966)*, Prilozi za orijentalnu filologiju 14–15 (1969) 359–395.
9. М. Јагодић, *Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878–1912)*, Београд, 2009.
10. В. Кънчов, *Македонија, етнографија и статистика*, Софија, 1900.
11. К. Karpat, *Ottoman Population 1830–1914. Demographic and Social Characteristics*, Wisconsin, 1985.
12. К. Н. Karpat, *Ottoman Population Records and the Census of 1881/82–1893*, International Journal of Middle East Studies 9/3 (1978), 237–274.
13. Б. Милојевић, *Јужна Македонија, антропогеографска испитувања*, Београд, 1921.
14. Н. Минов, *Влашкото прашање и романската пропаганда во Македонија (1860–1903)*, Скопје, 2013.
15. Т. Смиљанић, *Кичевија*, Београд, 1935.
16. Ј. Трифуноски, *Дримколски Торбешу*, Гласник Српског географског друштва 58/1 (1978), 114.
17. Исти, *Битољско-прилепска котлина, антропогеографска проучавања*, Београд, 1998.
18. Isti, *Kičevska kotlina*, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena 46 (1975), 297–388.
19. Ј. Цвијић, *Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије*. Сабрана дела, књ. 12, Београд, 1996.
20. S. J. Shaw, E. K. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Turkey II*, New York, 1977.

21. S. Shaw, *The Ottoman Census System and Population, 1831–1914*, International Journal of Middle East Studies 9/3 (1978), 325–338.
22. Т. Толева, *Утицај Аустроугарске империје на стварање албанске нације 1896–1908*, Београд, 2016.

STATISTICS OF THE POPULATION OF MANASTIR/BITOLA SANJAK AROUND THE YEAR 1897

Summary:

In this paper, a detailed analysis of statistical data on the population of the Sanjak of Monastir /Bitola, created around 1897, was performed. The statistical data presented by the diplomatic representatives of Russia, Austria-Hungary and Great Britain in Bitola – consul Aleksandar Arkadjevič Rostkovski, vice consul August Kral and vice consul George Strafford Blunt – were analyzed. A comparative analysis of the statistics of Rostkovski, Kral and Blunt showed that the statistical tables of the Russian diplomat are full and contain more accurate aggregate numbers than the statistics of the Austro-Hungarian and British diplomatic representatives in Bitola. In the case of several nahiye, it was established that Kral copied Rostkovski's aggregate numbers, and that the differences between the data that the two men bring in most cases stem from Kral's omissions in downloading data from Rostkovski's tables or sources that both used. The data of the British vice consul Blunt differ to a greater extent from the data of Kral and Rostkovski, than the statistics of the first two differ from each other. It was determined that Rostkovski's data on the population of the Sanjak of Monastir are more complete than those of Kral and Blunt and that they should be compared with sources of Ottoman origin when trying to reconstruct the population, religious and ethnic origin, and commitment to religious communities – millets. A comparison of the data provided by Rostkovsky with Turkish statistical data from the 1881–1891/92 census (1893) shows a decline in the number of Slavs who recognized the religious authority of the Patriarchate of Constantinople in favour of the Bulgarian Exarchate. The reverse process can be observed only in the kaza of Kichevo. A comparison of the two statistics also shows a certain decrease in the total number of Muslims in the Sanjak.